

Jadwiga Mazur

dr hab., prof. WSB, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa z siedzibą w Poznaniu
<https://orcid.org/0000-0001-7766-7864>

Programy profilaktyczne na rzecz podnoszenia bezpieczeństwa hybrydowego

We must confront bigotry by working to tackle the hate that spreads like wildfire across the internet¹.

Wprowadzenie

Współczesne zagrożenia są opisywane najczęściej jako hybrydowe. Ich złożoność odpowiada szybkiej zmianie, ta z kolei charakteryzuje się zmiennością systemów aksjonormatywnych. Zmiany wartości i norm oraz konsekwencje tych zmian widoczne są w ekonomii, działaniach wojennych, ale także w doniesieniach medialnych. Towarzyszą im emocje takie jak strach, lęk lub tylko obawa przed kolejnymi wydarzeniami.

Ten trudny okres anomii można próbować łagodzić różnymi narzędziami. Utworzone obronne i ochronne systemy bezpieczeństwa dają nadzieję na przetrwanie w sytuacjach trudnych, a usystematyzowane w dokumentach działania dają podstawę do wiary w to, że przyjęte założenia i wynikające z nich działania będą skuteczne. Oprócz tych systemów dobrze funkcjonują oddziaływania profilaktyczne, które choć nie przynoszą widocznych natychmiast, spektakularnych zmian, to w długofalowym działaniu są korzystne dla grup społecznych, do których są kierowane.

¹ António Guterres, United Nations Secretary-General, 2023, *What is hate speech?*, UN, <https://www.un.org/en/hate-speech/understanding-hate-speech/what-is-hate-speech> [dostęp: 23.05.2023].

Celem tego artykułu jest wykazanie roli i znaczenia ewaluacji programów profilaktycznych – na przykładzie ewaluacji pilotażowego programu zapobiegania radykalizacji i mowie nienawiści „Rozumiem=Szanuję” – oraz wykorzystania płynących z niej wniosków do dalszych działań.

Zagrożenia hybrydowe

W dyskursie publicystycznym, a także w rozważaniach naukowych od co najmniej dekady pojawia się termin „zagrożenia hybrydowe”. Najczęściej zalicza się do nich rozprzestrzenianie nieprawdziwych informacji, podejmowanie prób manipulowania informacją wraz z dodaniem do niej komentarza, który wzmacnia przekaz strony próbującej wywierać wpływ na odbiorców. Głównym celem jest pozyskanie takiego audytoryum, które zostanie przekonane o słuszności informacji i osiągnie masę krytyczną pozwalającą na dalsze rozpowszechnianie fake newsów i potwierdzanie ich wiarygodności. W dłuższej perspektywie umożliwia to podważenie zaufania zarówno do władzy, jak i innych znaczących instytucji państwa.

Nowe technologie pozwoliły na szybszy przekaz informacji oraz stworzyły możliwość różnorodnych, szerszych kontaktów międzyludzkich. Komunikowanie stało się szybsze, co wpływa na przyspieszanie zachodzących zmian społecznych, a także wzmacnianie zagrożeń w cyberprzestrzeni². Jednym z czynników przyspieszających zachodzące zmiany jest globalizacja, dostęp do systemów informatycznych, a w związku z tym – do różnych sposobów interpretacji wydarzeń. Z jednej strony daje to możliwość wyboru źródła informacji, a z drugiej – powoduje otwarcie na wpływ wynikający ze sposobu jej interpretacji, od naukowej po teorię spiskową.

Zagrożenia hybrydowe są definiowane głównie jako połączenie konwencjonalnych i niekonwencjonalnych (w tym pozamilitarnych), wielowymiarowych skoordynowanych przez główne podmioty działań skierowanych w krytyczne punkty, których celem jest podważenie zaufania i wiarygodności oraz pogłębianie podziałów społecznych przeciwnika³. W podobny sposób zagrożenia hybrydowe są wyjaśniane przez Davida Cattlera: łączą one środki wojskowe i pozamilitarne oraz tajne i jawne – obejmujące ataki cybernetyczne, presję ekonomiczną oraz dezinformację⁴.

² K. Michalski, M. Jurgilewicz, *Konflikty technologiczne. Nowa architektura zagrożeń w epoce wielkich wyzwań*, Difin, Warszawa 2022, s. 11–21.

³ P. Szymański, *NATO i Unia Europejska wobec zagrożeń hybrydowych*, Ośrodek Studiów Wschodnich, 24.04.2020, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2020-04-24/nato-i-unia-europejska-wobec-zagrozen-hybrydowych> [dostęp: 18.05.2023].

⁴ D. Cattler, Assistant Secretary General for Intelligence and Security, *What is NATO doing to address hybrid threats?*, 21.04.2021, https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_183004.htm [dostęp: 18.05.2023].

Wizja społeczeństwa informacyjnego została już wielokrotnie opisana⁵, niemniej wymaga dalszych badań dotyczących zmian w sposobach myślenia, otwarcia jednostek i grup na redefiniowanie się, zwłaszcza w sytuacji permanentnego lęku lub strachu powodowanego przez nieoczekiwane wydarzenia.

Rozwiązania informatyczne, których celem jest kreowanie informacji i jej odbiorców, pokazują, że tworzący się nowy paradygmat wymaga uwagi zarówno ze strony nauki, jak i inżynierii społecznej⁶. Ponadto, jak wskazywał Marian Golka już dwie dekady wcześniej, wzrasta znaczenie informacji i wiedzy⁷, które jako towar są w tym kontekście szczególnie istotne. Podobnie stwierdza Tomasz Goban-Klas, uznając, że informacja została utowarowiona, coraz szybciej jest powielana, a uwaga odbiorców staje się dobrem rzadkim⁸. Ponadto na proces powstawania informacji i jej obiegu ma wpływ wiele czynników, takich jak fakty, opinie, doświadczenia odbiorcy, kontekst polityczny, społeczny, gospodarczy oraz emocje i zastosowane techniki wywierania wpływu. Pozwala to też zrozumieć znaczenie bezpieczeństwa informacyjnego, nie tylko na poziomie państwa, ale także na poziomie organizacji.

Wśród zagrożeń hybrydowych wymieniana jest dezinformacja, która jest jedną z metod naruszania zaufania do strategicznych podmiotów państwa, powoduje też wzrost poczucia zagrożenia i lęku w społeczeństwie. To skutkuje zacieraniem granic między wojną i pokojem, między informacją i dezinformacją, między działaniem świadomym a emocjonalnym.

Dezinformacja to proces prowadzony systematycznie, głównie za pośrednictwem mass mediów. Adresowana do opinii publicznej, jest lokowana pomiędzy wprowadzeniem odbiorcy w błąd a wpływaniem na niego. Dezinformacja jest uznana za skuteczną, gdy istnieje masa krytyczna zdeinformowanych, którzy skłonni są poddać się manipulacjom tzw. ekspertów „przywracających poczucie bezpieczeństwa”⁹.

Jednym z warunków bezpieczeństwa jest budowanie odporności organizacji militarnych i pozamilitarnych. Zapobieganie dezinformacji, która może prowadzić do radykalizacji, jest jednym z wyzwań towarzyszących budowie odporności przez organizacje pozamilitarne. W ujęciu NATO odporność jest zdolnością społeczeństwa do przeciwstawiania się zagrożeniom, wstrząsom, która łączy w sobie gotowość cywilną i potencjał wojskowy. W takim rozumieniu gotowość cywilna jest głównym filarem

⁵ M. Grzelak, K. Liedel, *Bezpieczeństwo w cyberprzestrzeni. Zagrożenia i wyzwania dla Polski – zarys problemu*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2012, nr 22, s. 138.

⁶ H. Wyrębek, *Cyberprzestrzeń. Zagrożenia. Strategie bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2021, s. 7.

⁷ M. Golka *Bariery w komunikowaniu i społeczeństwo (dez)informacyjne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 7.

⁸ T. Goban-Klas, *Tabloidyzacja mediów a neopopulizm*, [w:] *Media – Populizm – Demokracja. Zapis konferencji z dnia 5 listopada 2011 roku*, Ośrodek Myśli Społecznej im. Ferdynanda Lassalle’a, Wrocław 2011, s. 16.

⁹ V. Volkoff, *Przedmowa*, [w:] *Dezinformacja oręż wojny*, oprac. V. Volkoff, tłum. A. Arciuch, Wydawnictwo Delikon, Warszawa 1991, s. 8.

umożliwiającym zbiorową obronę i może służyć wzmocnieniu cywilnej gotowości do obrony¹⁰.

Zapobieganie dezinformacji jest więc wyzwaniem dla wielu podmiotów, których zadaniem jest przekaz wiedzy, kształtowanie umiejętności i kompetencji. To również wyzwanie dla twórców programów profilaktycznych zapobiegających radykalizacji kierowanych do młodych ludzi.

Rola edukacji w kreowaniu bezpieczeństwa hybrydowego

Zdefiniowanie bezpieczeństwa hybrydowego jest dużym wyzwaniem. W literaturze przedmiotu próby takie odnoszą się głównie do bezpieczeństwa informacyjnego. Niemniej można poszukiwać odniesienia do budowy bezpieczeństwa hybrydowego w działaniach The Resilience Committee (RC), który jest najwyższym organem doradczym NATO ds. odporności i gotowości cywilnej. Zgodnie z wytycznymi w tym zakresie każde państwo członkowskie NATO powinno być odporne na zagrożenia militarne i pozamilitarne, takie jak zakłócenia infrastruktury krytycznej, klęski żywiołowe, ataki zbrojne i hybrydowe. Odporność jest tutaj podkreślana jako zbiorowe zobowiązanie wynikające z artykułu 3 Traktatu Północnoatlantyckiego¹¹. W całości tych wielowymiarowych działań można próbować przewidzieć także te z zakresu budowy bezpieczeństwa w obszarze zapobiegania dezinformacji. Wskazuje na to również Tomasz Nowak, który stwierdza, że istotą działań hybrydowych jest „użycie destrukcyjnych narzędzi pozamilitarnych na płaszczyźnie: politycznej, ekonomicznej (gospodarczej), społecznej, kulturowej, ideologicznej, humanitarnej”¹². Zwraca też uwagę na to, że obecnie wśród działań hybrydowych Rosji i Białorusi prowadzone są procesy dezinformacyjne.

W ramach działań związanych z budową bezpieczeństwa hybrydowego można ująć wzmocnienie odporności polityczno-militarnej, energetycznej, społecznej i informacyjnej, potraktowane jako ciągły, wielowymiarowy proces.

W sytuacji zagrożeń hybrydowych istotna jest edukacja do bezpieczeństwa. To dość szerokie pojęcie obejmujące kwestie bezpieczeństwa indywidualnego, grup

¹⁰ „Resilience is a society's ability to resist and recover from such shocks and combines both civil preparedness and military capacity. Civil preparedness is a central pillar of Allies' resilience and a critical enabler for the Alliance's collective defence, and NATO supports Allies in assessing and enhancing their civil preparedness”. *Resilience, civil preparedness and Article 3*, NATO, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_132722.htm [dostęp: 18.05.2023].

¹¹ *Tackling online disinformation*, European Commission, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/online-disinformation> [dostęp: 18.05.2023].

¹² T. Nowak, *Budowa odporności na obecne i przyszłe zagrożenia o charakterze hybrydowym. Rekomendacje dla Polski*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2022, t. 14 (50), nr 4, s. 36, https://repozytorium.kul.pl/bitstream/20.500.12153/4217/1/Nowak_Tomasz_Budowa_odpornosci_na_obecne_i_przyszle_zagrozenia.pdf [dostęp: 18.05.2023].

społecznych, jak i całego państwa. Rozwiązania przyjęte w tego typu edukacji obejmują również oddziaływania o charakterze profilaktycznym. W ich realizację włączone są podmioty, które w zakres swojego działania mają wpisane bezpieczeństwo. To często specjalistyczne programy opracowywane przez specjalistów, dedykowane różnym grupom wiekowym i zawodowym, w zależności od potrzeby i zidentyfikowanych zagrożeń. Ponadto odnoszą się do specyfiki lokalnych społeczności, ich poczucia bezpieczeństwa, wraz z uwzględnieniem ich potrzeb. Jednym z ważnych elementów tych programów jest wzmacnianie więzi społecznych. Wymaga to od kreatorów działań profilaktycznych budowania programów opartych na wielowymiarowości wyzwań związanych z zagrożeniami oraz korzystania z interdyscyplinarności edukacji do bezpieczeństwa.

Na poziomie formalnej edukacji oznacza to przyjęcie obowiązku prowadzenia programów wychowawczo-profilaktycznych na różnych szczeblach kształcenia. Ich celem jest głównie transfer wiedzy o podstawowych zagrożeniach, kształtowanie umiejętności radzenia sobie z nimi oraz budowanie kompetencji, które pozwolą na ich wykorzystanie. Kolejny poziom edukacji do bezpieczeństwa (włączając profilaktykę o różnych strategiach i poziomach) to programy i aktywności edukacyjne prowadzone przez różne podmioty – w tej części mogą się mieścić programy dedykowane przeciwdziałaniu konkretnym zagrożeniom proponowane przez militarne, paramilitarne i cywilne grupy dyspozycyjne (policja, straż, służby ratownicze itp.), a także miejskie i gminne programy bezpieczeństwa. Kolejny etap to edukacja nieformalna wynikająca z procesu socjalizacji. Łączenie tych poziomów daje możliwość kumulacji i pogłębienia wiedzy o bezpieczeństwie.

W zakres tych przedsięwzięć, a zwłaszcza w zakres programów profilaktycznych, wchodzi też takie, które oprócz wyraźnie wskazanego celu (jak opisany poniżej program zapobiegający radykalizacji), włączają w proponowane moduły wiedzę pozwalającą na łączenie kilku elementów. Mogą one dotyczyć bezpieczeństwa kulturowego, kształtowania umiejętności rozwiązywania konfliktów, radzenia sobie z emocjami itp. – i łącznie mogą wzbogacać kapitał kulturowy odbiorców i wyposażać ich w nową wiedzę, umiejętności i kompetencje.

Profilaktyka – teoria i praktyka

Edukacja do bezpieczeństwa – jak wspomniano wcześniej – to dość szerokie pojęcie, w którym mieszczą się oddziaływania profilaktyczne. Profilaktyka to pojęcie również wielokrotnie definiowane, z podziałem na strategie i poziomy realizowane w obszarze zdrowia i zapobiegania działaniom niepożądanym. W jej definicjach najczęściej podaje się zapobieganie – poprzez działanie i stosowanie zespołu środków do tego służących – występowaniu zjawisk niepożądanych w życiu jednostek i grup. O potrzebie profilaktyki pisała już Helena Radlińska, ujmując ją jako

zapobieganie klęskom społecznym i wykołajeniu jednostek¹³. Po roku 1990 profilaktyką, jej opisem, poziomami i strategiami zajmują się Zbigniew Bronisław Gaś¹⁴ i Barbara Woynarowska¹⁵ oraz inni autorzy z różnych dyscyplin naukowych. Jedną z częściej przytaczanych jest dość ogólna i szeroka definicja sformułowana przez Brunona Hołysta, który opisuje profilaktykę jako system środków i metod, których zadaniem jest usunięcie przyczyn ujemnych zjawisk społecznych i stworzenie odpowiednich warunków dla prawidłowego rozwoju i funkcjonowania jednostek i grup¹⁶. Natomiast Z.B. Gaś wskazuje na proces wspomaganie jednostki w trudnościach, które mogą jej zagrażać w prawidłowym rozwoju i dezorganizować życie, oraz na inicjowanie i wzmacnianie czynników chroniących¹⁷. Z przytoczonych definicji można wyłonić cele profilaktyki, którymi są zapobieganie, zmniejszanie ryzyka, promocja zdrowia, wspomaganie w dążeniu do nabycia wiedzy, umiejętności i kompetencji służących zdrowemu stylowi życia.

W planowaniu oddziaływań profilaktycznych oprócz wyznaczonego celu głównego i celów szczegółowych, przyjmuje się również założenia, zakłada spodziewane efekty, przyjmuje formy oddziaływania, czas i zakres działań i kontroli efektów – które przyjmują postać ewaluacji. W nowoczesnych modelach profilaktycznych widoczna jest dbałość o kontrolę efektów, która pozwala na bieżące dokonywanie zmian lub dostosowywanie programów do odbiorców.

W literaturze naukowej dotyczącej wyzwań z zakresu profilaktyki wymienia się jej poziomy i strategie. Najczęściej wyróżnia się trzy poziomy oddziaływań: profilaktykę pierwszo-, drugo- i trzeciorzędową, akcentując zakres jej oddziaływania i adresatów¹⁸. Nazwy tych poziomów mogą się różnić (np. profilaktyka uniwersalna, selektywna i wskazująca¹⁹), ale ich główny cel pozostaje taki sam. Wśród strategii profilaktycznych wymienia się strategię edukacji normatywnej, strategię edukacji równieśniczej, przekazu informacji, kształtowania umiejętności życiowych, alternatyw, rozwijania umiejętności wychowawczych, rozwoju zasobów środowiskowych²⁰. Każda z tych strategii w połączeniu z poziomem profilaktyki i grupą, do której jest adresowana w zależności od potrzeb, jest ważnym obszarem edukacji – dającym możliwość

¹³ T. Wiśniewski, *Profilaktyka pedagogiczna*, PWN, Warszawa 1989, s. 17.

¹⁴ Z.B. Gaś, *Profilaktyka w szkole*, WSiP, Warszawa 2006.

¹⁵ B. Woynarowska, *Edukacja zdrowotna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

¹⁶ B. Hołyst, *Kryminologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 525.

¹⁷ Z.B. Gaś, *Profilaktyka w szkole*, [w:] *Profilaktyka w szkole. Poradnik dla nauczycieli*, red. B. Kamińska-Buśko, J. Szymańska, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, Warszawa 2005, s. 14.

¹⁸ Z.B. Gaś, *Szkolny program profilaktyki. Istota, konstruowanie, ewaluacja*, Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu, Warszawa 2003, s. 20–21.

¹⁹ Zob. K. Ostaszewski, *Nowe definicje poziomów profilaktyki*, „Remedium” 2005, nr 7–8, s. 40–41.

²⁰ *Metody i strategie profilaktyczne*, 20.05.2010, Krajowe Biuro Do Spraw Przeciwdziałania Narkomanii, <https://www.kbpn.gov.pl/portal?id=105808> [dostęp: 20.05.2023].

dalszego rozwoju i świadomego kształtowania życia. W podejściu teoretycznym odnoszącym się do działań profilaktycznych autorzy nawiązują do teorii społecznego uczenia się, teorii przywiązania, teorii zachowań problemowych i koncepcji resilience.

Głównym zadaniem profilaktyki – w ramach wymienionych celów, poziomów, strategii i podejść teoretycznych w opracowywaniu programów – jest transfer nowej wiedzy, kształtowanie umiejętności i kompetencji. To duże wyzwanie zwłaszcza w czasie zwiększających się zagrożeń hybrydowych, wzrastającego lęku i obaw przed zmianą. To również potrzeba ciągłej redefinicji samego siebie, żeby móc odnaleźć się w szybko zmieniającej się rzeczywistości.

Ewaluacja programu zapobiegania mowie nienawiści

W definicji mowy nienawiści proponowanej przez ONZ podkreśla się, że jest to komunikacja realizowana przez zachowanie, mowę, pismo, w której używa się dyskryminującego innych języka z powodu ich odmienności religijnej, etnicznej, rasowej, pochodzenia, płci lub innych czynników tożsamości²¹. Jednocześnie zaznacza się, że nie ma uniwersalnej definicji mowy nienawiści w prawie międzynarodowym dotyczącym praw człowieka. Jest to nadal przedmiotem dyskusji odnoszącej się do wolności wypowiedzi i opinii. Niemniej jest to termin szerszy niż podżeganie do dyskryminacji, wrogości lub przemocy, co z kolei jest już zabronione przez międzynarodowe prawo dotyczące praw człowieka. Mowa nienawiści może mieć trzy cechy: 1) rozpowszechnianie w dowolnej formie wypowiedzi (obrazów, przedmiotów, symboli, gestów itp.), online i offline; 2) stronniczość, nietolerancyjność połączona z uprzedzeniem, poniżanie osób lub grup; 3) odwoływanie się do elementów tożsamości i odmienności²².

Mowa nienawiści szerząca się w internecie wpisana jest również w procesy dezinformacji, na którą pozwalają narzędzia cyfrowe. Wzmacnia ją anonimowość i umiejętność posługiwania się technikami wywierania wpływu. Taka informacja ma wielką moc, a także duży potencjał dotarcia do szerokiego i zróżnicowanego audytorium w czasie rzeczywistym.

Wzrastająca tolerancja mowy nienawiści w przestrzeni publicznej może sprzyjać utrwalaniu stereotypów i uprzedzeń, akceptacji zachowań o charakterze dyskryminacyjnym. Ponadto brak wiedzy lub niepełna wiedza dotycząca odmienności połączona z negatywnymi emocjami mogą stać się czynnikiem wyzwalamym dla mowy nienawiści połączonej z brakiem tolerancji. Stąd potrzeba nie tylko przestrzegania uregulowań prawnych dotyczących mowy nienawiści i dyskryminacji, ale także edukacji do bezpieczeństwa i opracowywania programów profilaktycznych, które w sposób spójny i przemyślany będą edukować i wzmacniać akceptację dla odmienności.

²¹ *What is hate speech?*, UN, <https://www.un.org/en/hate-speech/understanding-hate-speech/what-is-hate-speech> [dostęp: 23.05.2023].

²² *Ibidem*.

Wyniki badań wskazują na związek dopuszczalności mowy nienawiści u badanej młodzieży z deklarowanymi poglądami politycznymi. Młodzież deklarująca poglądy lewicowe częściej domagała się zakazania mowy nienawiści niż osoby deklarujące poglądy prawicowe²³. Autorzy przytoczonych badań podkreślają, że młodzież części niż dorośli styka się z sytuacjami, gdzie pojawiają się przykłady mowy nienawiści. Wskazują też, że „ekspozycja na mowę nienawiści jest istotnie skorelowana z agresją słowną. Osoby częściej narażone na kontakt z mową nienawiści deklarują wyższy poziom słownej agresji aniżeli osoby mające mniejszy kontakt z mową nienawiści. Związek ten jest silniejszy wśród młodzieży niż wśród dorosłych”²⁴. Wyróżniają też dwie kategorie mowy nienawiści: tradycyjną i racjonalizującą. Pierwsza dotyczący wulgaryzmów i obraźliwych określeń wyrażających nienawiść bezpośrednio, natomiast druga odnosi się do stwarzania pozorów racjonalnego argumentowania, która przez adresatów tych argumentacji również określana jest jako obraźliwa²⁵.

W raporcie z 2017 r. ta sama grupa badaczy wskazuje, w jakim stopniu wydarzenia z lat 2014 i 2016 odbiły się na postawach Polaków. Podkreślają, że w kampaniach wyborczych (prezydenckiej i parlamentarnej) w roku 2015 często przywoływano zagrożenia związane z migracją, wzbudzano lęk społeczny przed uchodźcami, wyznawcami islamu, odwoływano się do resentymentów antysemitów i antyukraińskich. W tym czasie Europa również stanęła przed dużym wyzwaniem dotyczącym narastającej fali imigracji i powiązanych z nią procesów integracyjnych²⁶. Autorzy raportu wskazują też na uwarunkowania kulturowe i czynniki takie jak autorytaryzm i werbalna agresja, które pozwalają zrozumieć, jakie osoby częściej przejawiają uprzedzenia, a w konsekwencji – stosują mowę nienawiści.

Z kolei Agnieszka Pazderska we wnioskach ze swoich badań wskazuje, że częsty kontakt młodych dorosłych z informacjami dotyczącymi mowy nienawiści i hejtu w internecie może obniżać wrażliwość na tego typu treści, a w efekcie powodować obojętność, bezsilność, ale i „brak wiedzy na temat narzędzi niezbędnych

²³ M. Bilewicz *et al.*, *Mowa nienawiści. Raport z badań sondażowych*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2014, s. 103, https://www.researchgate.net/profile/Mikolaj-Winiewski/publication/317318302_Mowa_nienawisci_Raport_z_badan_sondazowych/links/5931ba72a6fdcc89e7a631bc/Mowa-nienawisci-Raport-z-badan-sondazowych.pdf [dostęp: 24.05.2023].

²⁴ *Ibidem*, s. 106.

²⁵ *Ibidem*, s. 109.

²⁶ M. Wiśniewski *et al.*, *Mowa nienawiści, mowa pogardy. Raport z badania przemocy werbalnej wobec grup mniejszościowych*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2017, s. 4, https://www.researchgate.net/profile/Mikolaj-Winiewski/publication/317318364_Mowa_nienawisci_mowa_pogardy_Raport_z_badania_przemocy_verbalnej_wobec_grup_mniejszoosciowych/links/5931b5dba6fdcc89e7a59de7/Mowa-nienawisci-mowa-pogardy-Raport-z-badania-przemocy-verbalnej-wobec-grup-mniejszosciowych.pdf [dostęp: 24.05.2023].

do reagowania na ten problem”²⁷. Widać więc palącą potrzebę nowej wiedzy dotyczącej radykalizacji, mowy nienawiści i hejtu.

Poniżej zostanie zaprezentowany profilaktyczny program edukacyjny zapobiegający radykalizacji wiodącej do dyskryminacji i mowy nienawiści „Rozumiem=Szanuję”, autorstwa Marzeny Kordaczuk-Wąs i realizowany przez jej zespół z Polskiej Platformy Bezpieczeństwa Wewnętrznego, wraz z ewaluacją jego pilotażu. Projekt został zrealizowany przez Polską Platformę Bezpieczeństwa Wewnętrznego we współpracy z I Liceum Ogólnokształcącym w Gorzowie Wielkopolskim²⁸ w okresie od grudnia 2021 do czerwca 2022 r.

Program „Rozumiem=Szanuję” w swoich celach proponuje transfer wiedzy, umiejętności i kompetencji, w które uczeń będzie wyposażony w trakcie realizacji poszczególnych modułów programu – co wpisuje się w zadania dotyczące mowy nienawiści w mediach rekomendowane przez Ministerstwo Edukacji i Nauki, tym bardziej że umożliwia to zapis w pkt. 7 dotyczący corocznego minimalnego zakresu zajęć profilaktycznych uświadamiających ten problem²⁹. Ewaluacja to proces zbierania, opracowywania i udostępniania materiałów zawierających informacje dotyczące treści programu celem ich dalszego wykorzystania w przyszłych realizacjach, to również „systemowe badanie, prowadzone z użyciem zróżnicowanych metod, złożone ze zbierania danych, analizy, oceny, informowania o wynikach”³⁰.

Zaplanowane działania edukacyjne prowadzone były w formie warsztatów, dyskusji, dni tematycznych, ćwiczeń umiejętności życiowych (w tym psychologicznych i radzenia sobie ze stresem i agresją, budowania samokontroli) zgodnych z celami wychowawczo-edukacyjnymi szkoły.

Żołędowano następujące rezultaty: wyposażenie beneficjentów programu w rzetelną wiedzę o polaryzacji społecznej i procesach radykalizacji prowadzących do dyskryminacji i mowy nienawiści oraz o skutkach prawnych i społecznych przestępstw motywowanych nienawiścią; wzmocnienie umiejętności psychospołecznych sprzyjających pozytywnej komunikacji w środowisku rówieśniczym, rodzinnym i szkolnym, w tym umiejętności konstruktywnej polemiki dotyczącej polaryzacji społecznej prowadzącej do braku tolerancji dla odmienności, rozwijanie hobby.

²⁷ A. Pazderska, *Tolerancja zachowań związanych z szerzeniem nienawiści w internecie w grupie młodych dorosłych: analiza empiryczna*, „Polityka i Społeczeństwo” 2023, t. 21, nr 1, s. 228, <https://journals.ur.edu.pl/polispol/article/view/4492/4041> [dostęp: 24.05.2023].

²⁸ Projekt finansowany przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię z Funduszy EOG w ramach Programu Aktywni Obywatele – Fundusz Regionalny.

²⁹ *Bezpieczna szkoła. Zagrożenia i zalecane działania profilaktyczne w zakresie bezpieczeństwa fizycznego i cyfrowego uczniów*, wyd. 4 uaktualnione, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Warszawa 2020, s. 66–67.

³⁰ *Ewaluacja. Poradnik dla pracowników administracji publicznej*, red. S. Bienias, P. Strzęboszewski, E. Opalka, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2012, s. 12, https://www.ewaluacja.gov.pl/media/11102/Poradnik_ewaluacji.pdf [dostęp: 20.10.2023].

W procesie ewaluacji starano się uwzględnić interesy i cele stron uczestniczących w programie. Rola ewaluatora wymagała pośredniczenia w wymianie informacji w celu wypracowania modelu odpowiadającego wszystkim przygotowującym ostateczną wersję programu (autor, zespół realizujący, uczniowie, nauczyciele, rodzice). W takim procesie ważne są funkcje prowadzonej ewaluacji takie jak:

- konkluzyjna – podsumowanie efektów działań, ustalenie związków przyczynowo-skutkowych pomiędzy działaniami a zakładanymi efektami;
- formatywna – dążenie poprzez wdrożenie wypracowanych rekomendacji do poprawy jakości przedsięwzięć podejmowanych w programie (skuteczność, efektywność, użyteczność);
- społeczna – zwiększenie poziomu społecznego, zwiększenie mobilizacji społecznej i poparcia społecznego, motywacji do działania i współodpowiedzialności³¹.

Elementy ewaluacji programu „Rozumiem=Szanuję” zostaną przedstawione z dwóch powodów. Pierwszy to wskazanie, jak bardzo ważna jest ewaluacja programów w czasie zagrożeń hybrydowych, zwłaszcza w zakresie przeciwdziałania polaryzacji społecznej i mowie nienawiści prowadzącej do radykalizacji. Drugi to zwrócenie uwagi na istotne potrzeby młodego pokolenia w zakresie wsparcia psychologicznego, zwłaszcza radzenia sobie z trudnymi emocjami, umiejętności rozwiązywania problemów, komunikowania się, tolerancji dla odmienności.

Ewaluację zewnętrzną przygotowała osoba niebędąca autorem programu (ewaluacja ex-ante realizowana przed przyjęciem jego ostatecznej wersji) na wniosek autorki programu i jej zespołu. Badaniu podlegało pilotażowe przeprowadzenie programu i jego wpływ na podniesienie poziomu wiedzy w zakresie mowy nienawiści i jej rozpoznawania, reagowania i zapobiegania. Ewaluację wykonano w celu sformułowania wniosków i rekomendacji do wykorzystania w kolejnych realizacjach programu. Ewaluację przeprowadzono w trakcie pilotażowej realizacji programu w Gorzowie Wielkopolskim w I semestrze roku szkolnego 2021 i II semestrze roku szkolnego 2022.

W ewaluacji ocenie ex-ante podlegały następujące zagadnienia:

- 1) zasadność diagnozy (czy problemy są dalej aktualne, zmniejszyły się / zwiększyły się);
- 2) analiza zidentyfikowanych problemów;
- 3) jakie czynniki mogą wpływać na szanse powodzenia programu;
- 4) wewnętrzna spójność programu z programem profilaktyczno-wychowawczym szkoły (na ile cele są spójne z zdefiniowanymi priorytetami szkoły w jej programach);
- 5) ustalenie powiązań między celami programu a jego efektami (w tym wypadku celami i zawartością programu),

³¹ *Ibidem*, s. 15.

- 6) przewidywany wpływ programu na pożądane założone zmiany w obszarze zapobiegania mowie nienawiści;
- 7) analiza planowanego systemu wdrażania.

Źródłami danych do badań ewaluacyjnych były: diagnoza młodzieży, dla której przeznaczono pilotaż programu, ministerialne zalecane przedsięwzięcia w zakresie profilaktyki, szkolny program profilaktyczny, wyniki badań ewaluacyjnych uczniów, rodziców, nauczycieli i realizatorów programu. Złożoność badania wymagała zastosowania triangulacji metod, technik, narzędzi badawczych i analiz.

Istotnym elementem badań było zastosowanie tych samych technik po realizacji poszczególnych segmentów programu. Badania ewaluacyjne dotyczyły materiałów, dowodów empirycznych, dzięki którym uzyskano odpowiedzi na pytania problemowe dotyczące adekwatności przyjętych celów i metod do zdiagnozowanych wyzwań, skuteczności zastosowanych metod i profesjonalizmu osób prowadzących zajęcia, relacji pomiędzy poniesionymi nakładami a osiągniętymi efektami, oceny uzyskanych efektów w odniesieniu do wyzwań, spójności programu „Rozumie-m=Szanuję” i strategii wychowawczo-profilaktycznej szkoły, pozytywnych efektów programu wśród jego beneficjentów.

Przeprowadzenie pilotażu programu zostało poprzedzone przez jego autorkę dogłębną diagnozą dotyczącą podejmowanej tematyki, a sam program został przygotowany na podwalinach teorii naukowej i przy zastosowaniu nowoczesnych metod jego realizacji.

Zaplanowane działania edukacyjne obejmowały warsztaty, dyskusje, dni tematyczne, ćwiczenia umiejętności życiowych psychologicznych i społecznych (radzenia sobie ze stresem i agresją, budowania samokontroli) oraz zajęcia wolnoczasowe wzbogacające ofertę profilaktyczną szkoły (partnera programu).

Zakładane rezultaty to wyposażenie uczestników w wiedzę o polaryzacji społecznej i procesach radykalizacji prowadzących do dyskryminacji i mowy nienawiści – zaplanowano zajęcia o wiodącym temacie „Radykalizacja – mit czy fakt” dla 90 uczniów, 30 rodziców i 50 nauczycieli, w tym:

- zajęcia dla 90 uczniów „Dyskryminacja i mowa nienawiści”,
 - zajęcia dla 90 uczniów „Żywa biblioteka” oraz trzy spotkania z przedstawicielami mniejszości i ćwiczenie „Goście”,
 - trzy spotkania dla 90 uczniów – moderowana dyskusja „Tydzień różnorodności kulturowej”,
 - projekcja trzech filmów z debatą po filmie w ramach „Dyskusyjnego Klubu Filmowego – Piękno i wyzwania wielokulturowego świata” dla 90 uczniów.
- W ramach wzmacniania umiejętności psychospołecznych:
- jeden warsztat dla 90 uczniów, w trzech modułach:
 1. „Kształtowanie myślenia rozwojowego”,
 2. „Emocje i stres a uważność na siebie i innych”,

3. „W jaki sposób uprzedzenia i dyskryminację można przekształcić w zrozumienie i akceptację?”

- jeden wykład dla 90 rodziców „Zrozumieć Nastolatka”,
W ramach rozwijania hobby;
- konkurs fotograficzny dla 90 uczniów: „Ja–Ty. My–Oni. Oblicza różnorodności”³².

W procesie ewaluacji zapoznano się z wynikami diagnozy uczniów, poddano analizie program wychowawczo-profilaktyczny szkoły z uwzględnieniem jego spójności z zaleceniami ministerialnymi, a następnie przy pomocy wyżej opisanych narzędzi systematycznie prowadzono badania wśród beneficjentów programu (włączając w to również nauczycieli i zespół realizujący program).

Wyniki procesów ewaluacyjnych wskazują, że działania wyznaczone do realizacji programu odbyły się zgodnie z przyjętym kalendarium. Biorąc pod uwagę ich złożoność i wyzwania organizacyjne, należy je ocenić bardzo dobrze, ponieważ założone cele, pozwalające na zrozumienie mechanizmów wielokulturowości, różnic i wynikających z nich nieporozumień, zostały zrealizowane. Wnioski z badań uprawniały też do stwierdzenia, że program uruchomił transfer wiedzy oddolnej. Założono, że uczniowie dzięki przekazanej w ramach programu wiedzy mogą uruchomić pozytywne mechanizmy w lokalnych społecznościach, w czasie zachodzących zmian związanych z nagłą i dużą migracją (zagrożenie polaryzacją międzykulturową). Wiedza ta oparta na module prawnym, socjologicznym i psychologicznym (z uwzględnieniem komunikacji międzykulturowej), daje realną możliwość dalszego transferu i praktycznego wykorzystania w komunikacji międzykulturowej.

W szerszym wymiarze program uznano za ważny i potrzebny w kontekście dużej fali uchodźców z Ukrainy. Pozwala na uruchomienie czynników wyzwalających w zapobieganiu radykalizacji, a w przyszłości – polaryzacji wynikającej z odmienności kulturowych, konkurencji na rynku pracy, pamięci historycznej itp.

Wyniki badań ewaluacyjnych w obszarze przygotowywania treści zajęć wskazują, że można, a nawet należy podjąć aktywność w celu zredefiniowania wiedzy o pokoleniu Z i Alfa. Ważne jest korzystanie z najnowszych badań, które umożliwiają odczytanie rzeczywistości z perspektywy najmłodszych generacji, co z kolei może, ale nie musi pomóc w zmodyfikowaniu treści zajęć.

W wymiarze organizacyjnym poddano do przemyślenia zmniejszenie jednostek czasowych zajęć, zaprojektowanie zajęć stacjonarnych w mniejszych grupach oraz wcześniejsze ustalenie z dyrekcją szkoły powołania zespołu (pedagog, wychowawcy) zajmującego się organizacją i wsparciem zajęć realizowanych w ramach programu.

³² Pełny opis programu, wraz z informacjami o jego autorce Marzenie Kordaczuk-Wąs, zespole realizującym i ewaluatorze Jadwidze Mazur zob. *Rozumiem=Szanuję*, Polska Platforma Bezpieczeństwa Wewnętrznego, <https://ppbw.pl/pl/programprofilaktyczny> [dostęp: 25.05.2023].

Moduły programu zostały zrealizowane w całości, a pilotaż i jego ewaluacja pozwoliła na wypracowanie wniosków, które mogą być uwzględnione w kolejnych edycjach programu. Należy również w tym miejscu zaznaczyć, jak ważny jest program, który w swoich celach i treściach odpowiada wymogom aktualnych wydarzeń związanych z migracją i uchodźstwem. Dlatego dużą wagę powinno się również przywiązać do jego marketingu.

Podsumowanie

Podjęte cele programu i związane z nimi zamierzenia oraz przyjęte metody ich realizacji są adekwatne do wyzwań zdiagnozowanych w badaniu uczniów przeprowadzonym zarówno przez autorkę programu, jak i szkołę.

Metody zastosowane w programie są skuteczne, a osoby realizujące treści programu wykazały profesjonalizm, zaangażowanie i uważność w kontakcie z beneficjentami. Warunkami niezależnymi wewnętrznymi były wyzwania organizacyjne, które opisano w raporcie i wskazano we wnioskach i zaleceniach. Warunkami niezależnymi zewnętrznymi był okres pandemii i wymóg w prowadzenia zajęć online w większości modułów.

Relację pomiędzy nakładami (ludzkimi, administracyjnymi czasowymi, finansowymi i lokalowymi) a osiągniętymi efektami programu można uznać za dobrą. Wyzwania organizacyjne opisane we wnioskach i zaleceniach programu można wziąć pod uwagę przy jego kolejnych edycjach. Warto wspomnieć, że efekty planowane: wzrost wiedzy, umiejętności i kompetencji beneficjentów programu w zakresie zapobiegania radykalizacji wiodącej do dyskryminacji i mowy nienawiści można przełożyć w warstwie oddolnej na pozytywny odbiór migracji i uchodźstwa w lokalnej społeczności.

Pozytywne efekty przeprowadzonego programu wśród uczniów, nauczycieli, rodziców i lokalnej społeczności obejmują wzrost wiedzy, umiejętności i kompetencji w odczytywaniu wielokulturowości i w komunikacji międzykulturowej.

Realizacja programu profilaktycznego to duże wyzwanie, które dotyczy zarówno osadzenia go w wymagającej rzeczywistości, uwzględnienia perspektywy generacji Alfa oraz wyboru wiedzy niezbędnej do jego realizacji. W sytuacji zagrożeń hybrydowych zmienia się też treść przekazu, gdzie warto wskazać w wyzwaniach komunikacyjnych na mowę nienawiści, która może prowadzić do radykalizacji, a w efekcie do polaryzacji różnych środowisk. To także wyzwanie dla autorów programów, jak w kolejnych edycjach uzupełnić je o takie elementy jak umiejętność odczytania dezinformacji, działanie mechanizmów społecznych w sytuacji zagrożenia (np. panika moralna), czy wpływ zagrożeń hybrydowych na zachowania społeczne.

W trakcie omawianych badań ewaluacyjnych powstało również kilka nowych obszarów do objęcia programami profilaktycznymi. Dotyczą kwestii zgłaszanych przez uczniów biorących udział w programie, a przede wszystkim wskazywanej przez nich

potrzeby większej liczby spotkań z psychologiem, których tematami mogą być: radzenie sobie z emocjami, z sytuacjami uznanymi za trudne (potrzeba osobnej diagnozy psychologicznej i socjologicznej), postępowanie negocjacyjne w sytuacjach trudnych, potrzeba zrozumienia niektórych mechanizmów społecznych i psychologicznych. Tematem, który powracał, była też różnego rodzaju odmienność – nie tylko w wymiarze międzykulturowym dotyczącym migracji. Wiele odpowiedzi uczniów wskazywało także na poczucie osamotnienia lub samotności, co wymagałoby zarówno osobnych badań, jak i programu profilaktycznego.

Z diagnozy i badań ewaluacyjnych obok tematu wiodącego i realizacji celów z nim związanych wyłania się obraz pokolenia Alfa: delikatnego, kruchego, nieradzącego sobie z emocjami lub radzącego sobie z nimi w sposób nieakceptowalny. Naturalny proces adolescencji w okresie zachodzących szybko zmian wymaga wsparcia i pomocniczości zarówno profilaktycznej, jak i psychologicznej. Wskazuje to też na potrzebę badań nowej generacji, żeby móc sprostać wyzwaniom profilaktycznym. To wyzwanie dla profesjonalnych profilaktyków, szkoły, ale również dla rodziców.

Nadto programy profilaktyczne wpisują się w modelowanie bezpieczeństwa hybrydowego, które jest odpowiedzią na zagrożenia hybrydowe. To szczególnie ważne w odniesieniu do młodego pokolenia, które może być poddane procesom dezinformacji dotyczącym ważnych dla państwa obszarów funkcjonowania – i być również podatne na radykalizację, prowadzącą w efekcie również do nieufności wobec instytucji państwa.

Bibliografia

- Bezpieczna szkoła. Zagrożenia i zalecane działania profilaktyczne w zakresie bezpieczeństwa fizycznego i cyfrowego uczniów*, wyd. 4 uaktualnione, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Warszawa 2020.
- Bilewicz M., Marchlewska M., Soral W., Wiśniewski M., *Mowa nienawiści. Raport z badań sondażowych*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2014, https://www.researchgate.net/profile/Mikolaj-Winiewski/publication/317318302_Mowa_nienawisci_Raport_z_badan_sondazowych/links/5931ba72a6fdcc89e7a631bc/Mowa-nienawisci-Raport-z-badan-sondazowych.pdf [dostęp: 24.05.2023].
- Cattler D., Assistant Secretary General for Intelligence and Security, *What is NATO doing to address hybrid threats?*, 21.04.2021, https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_183004.htm [dostęp: 18.05.2023].
- Ewaluacja. Poradnik dla pracowników administracji publicznej*, red. S. Bienias, P. Strzęboszewski, E. Opalka, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2012, https://www.ewaluacja.gov.pl/media/11102/Poradnik_ewaluacji.pdf [dostęp: 20.10.2023].
- Gaś Z.B., *Profilaktyka w szkole*, WSiP, Warszawa 2006.
- Gaś Z.B., *Profilaktyka w szkole*, [w:] *Profilaktyka w szkole. Poradnik dla nauczycieli*, red. B. Kamińska-Buśko, J. Szymańska, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, Warszawa 2005.

- Gaś Z.B., *Szkolny program profilaktyki. Istota, konstruowanie, ewaluacja*, Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu, Warszawa 2003.
- Goban-Klas T., *Tabloidyzacja mediów a neopopulizm*, [w:] *Media – Populizm – Demokracja. Zapis konferencji z dnia 5 listopada 2011 roku*, Ośrodek Myśli Społecznej im. Ferdynanda Lassalle'a, Wrocław 2011, s. 13–25.
- Golka M., *Bariery w komunikowaniu i społeczeństwo (dez)informacyjne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Grzelak M., Liedel K., *Bezpieczeństwo w cyberprzestrzeni. Zagrożenia i wyzwania dla Polski – zarys problemu*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2012, nr 22, s. 125–139.
- Holyst B., *Kryminologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
- Mazur J., *Ewaluacja programu „Rozumiem=Szanuję”*, niepublikowany raport, Gorzów Wielkopolski, 2022.
- Metody i strategie profilaktyczne*, 20.05.2010, Krajowe Biuro Do Spraw Przeciwdziałania Narkomanii, <https://www.kbpn.gov.pl/porta?id=105808> [dostęp: 20.05.2023].
- Michalski K., Jurgilewicz M., *Konflikty technologiczne. Nowa architektura zagrożeń w epoce wielkich wyzwań*, Difin, Warszawa 2022.
- Nowak T., *Budowa odporności na obecne i przyszłe zagrożenia o charakterze hybrydowym. Rekomendacje dla Polski*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2022, t. 14 (50), nr 4, s. 29–50, https://repozytorium.kul.pl/bitstream/20.500.12153/4217/1/Nowak_Tomasz_Budowa_odpornosci_na_obecne_i_przyszle_zagrozenia.pdf [dostęp: 18.05.2023].
- Ostaszewski K., *Nowe definicje poziomów profilaktyki*, „Remedium” 2005, nr 7–8, s. 40–41.
- Pazderska A., *Tolerancja zachowań związanych z szerzeniem nienawiści w internecie w grupie młodych dorosłych: analiza empiryczna*, „Polityka i Społeczeństwo” 2023, t. 21, nr 1, s. 215–229, <https://journals.ur.edu.pl/polispol/article/view/4492/4041> [dostęp: 24.05.2023].
- Resilience, civil preparedness and Article 3*, NATO, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_132722.htm [dostęp: 18.05.2023].
- Rozumiem=Szanuję*, Polska Platforma Bezpieczeństwa Wewnętrznego, <https://ppbw.pl/pl/programprofilaktyczny> [dostęp: 25.05.2023].
- Szymański P., *NATO i Unia Europejska wobec zagrożeń hybrydowych*, Ośrodek Studiów Wschodnich, 24.04.2020, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2020-04-24/nato-i-unia-europejska-wobec-zagrozen-hybrydowych> [dostęp: 18.05.2023].
- Tackling online disinformation*, European Commission, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/online-disinformation> [dostęp: 18.05.2023].
- Volkoff V., *Przedmowa*, [w:] *Dezinformacja oręż wojny*, oprac. V. Volkoff, tłum. A. Arciuch, Wydawnictwo Delikon, Warszawa 1991.
- What is hate speech?*, UN, <https://www.un.org/en/hate-speech/understanding-hate-speech/what-is-hate-speech> [dostęp: 23.05.2023].
- Wiśniewski M., Hansen K., Bilewicz M., Soral W., Świdarska A., Bulska D., *Mowa nienawiści, mowa pogardy. Raport z badania przemocy werbalnej wobec grup mniejszościowych*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2017, https://www.researchgate.net/profile/Mikolaj-Wisniewski/publication/317318364_Mowa_nienawisci_mowa_pogardy_Raport_z_badania_przemocy_verbalnej_wobec_grup_mniejszosciowych/links/5931b5dba6fdcc89e7a59de7/Mowa-nienawisci-mowa-pogardy-Raport-z-badania-przemocy-verbalnej-wobec-grup-mniejszosciowych.pdf [dostęp: 24.05.2023].
- Wiśniewski T., *Profilaktyka pedagogiczna*, PWN, Warszawa 1989.
- Woynarowska B., *Edukacja zdrowotna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Wyřbek H., *Cyberprzestrzeń. Zagrożenia. Strategie bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2021.

Programy profilaktyczne na rzecz podnoszenia bezpieczeństwa hybrydowego *Streszczenie*

Współczesne zagrożenia hybrydowe są wyzwaniem dla kreatorów bezpieczeństwa i wymagają nowych rozwiązań w celu ich zapobiegania. Jednym z takich rozwiązań jest tworzenie programów profilaktycznych zapobiegających radykalizacji i mowie nienawiści. Programy te powinny być oparte na naukowych podstawach, dobrze zaprojektowane i uwzględniające wiedzę z psychologii, socjologii, prawa i bezpieczeństwa. Programy kierowane do młodzieży powinny uwzględniać też wyzwania związane z adolescencją i być prowadzone przez specjalistów z najnowszą wiedzą, umiejętnościami i kompetencjami. Celem prezentowanego badania ewaluacyjnego programu profilaktycznego było sprawdzenie skuteczności programu edukacyjnego „Rozumiem=Szanuję”, zapobiegającego radykalizacji wiodącej do dyskryminacji i mowy nienawiści. Badanie pozwoliło stwierdzić, że założone cele programu zostały zrealizowane. W celu wszechstronnego ujęcia oceny skuteczności programu zostały przeprowadzone analizy źródeł zastanych i wywołanych oraz badania jakościowe (wywiady) i ilościowe (technika ankiety), dokonywane po realizacji poszczególnych modułów programu.

Słowa kluczowe: zagrożenia hybrydowe, bezpieczeństwo, profilaktyka, radykalizacja, mowa nienawiści

Prevention programs to improve hybrid security

Abstract

Contemporary hybrid threats are a challenge for security creators and require new solutions in their prevention. One of such solution is the construction of prevention programs to prevent radicalization and hate speech. These programs should be science-based, well-designed, and include knowledge of psychology, sociology, law, and security. Programs addressed to young people should also take into account the challenges of adolescence and should be run by specialists with up-to-date knowledge, skills and competences.

The aim of the presented evaluation study of the preventive program was to check the effectiveness of the educational program preventing radicalization leading to discrimination and hate speech „Rozumiem=Szanuję” (Polish for “I Understand = I Respect”). The study shows that the assumed goals of the program were achieved. In order to comprehensively evaluate the effectiveness of the program, analyzes of existing and induced sources were carried out as well as qualitative research (interviews) and quantitative research (survey technique), conducted after the implementation of individual program modules.

Keywords: hybrid threats, security, prevention, radicalization, hate speech